

VLASTNÍ JMÉNA MÍST OZNAČUJÍCÍCH ČESKÉ A SLOVENSKÉ LOKALITY V MINERALOGICKÉ NOMENKLATUŘE

JAN HOLEŠ

Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Ostrava, Česká republika

HOLEŠ, Jan: Proper names of places referring to the Czech and Slovak localities in mineralogical nomenclature. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2024, Vol. 75, No. 1, pp. 62–75.

Abstract: The article deals with the terminology of mineralogy, particularly with the names of minerals formed from proper names of places located in the territory of the Czech Republic and the Slovak Republic. The official list of minerals approved by the Commission on New Minerals, Nomenclature and Classification of the International Mineralogical Association is used as a corpus. In the sample, containing almost six thousand items, 40 terms of this type were found, constituting 21% and 24% of the names for which the Czech Republic or the Slovak Republic is listed as the first place of discovery. These terms have become part of the official terminological vocabulary of the natural sciences. For each of them, the article provides its etymology. The names are based on onomastic metonymies, with roots referring to the names of type localities where the minerals were found, names of the surrounding villages, towns, hills, and mountain ranges.

Keywords: terminology, mineralogy, onomastics, toponyms, neology

1. ÚVOD

Česká republika i Slovensko jsou země s dlouhou historií dobývání a využití nerostných surovin a tato tradice se projevuje také v oficiální mineralogické terminologii. Vztah mezi geologií a onomastikou zmiňuje Šmilauer (1966, s. 127–128) v souvislosti s tím, jak mohou geologické rysy krajiny motivovat vlastní jména místní. Autor uvádí, jak například barevnost skal související s jejich složením dává vzniknout jménům, jako jsou *Červený vrch* podle permských hornin, *Šedá niva* podle porfyru, *Bílá skála* podle pískovců. Stejnému jevu se věnuje Honl (1961), který zmiňuje etymologii adjektivní části toponyma *Červený Kostelec*, pro které uvádí, že „pochází z doby, kdy se stavěla železnice z Josefova přes Kostelec k uhelným dolům svatoňovickým, tedy z let 1856–1859. Cizím dělníkům na stavbě pracujícím byla prý nápadná červená barva permského útvaru a podle ní Kostelec jmenovali.“ Dodejme, že v některých případech je geologicko-mineralogická motivovanost mnohem průzračnější, např. v pojmenování českých měst *Stříbro* nebo *Železná Ruda* a slovenských měst *Hliník nad Hronom* nebo *Magnezitovce*.

V tomto článku nám však jde o opačný postup, kdy se názvy minerálů tvoří z vlastních jmen lokalit, především na základě souvislosti mezi místem nálezů a názvem. Těchto terminologických neologismů jsme v oficiálním seznamu minerálů registrovaných Komisí pro nové minerály, nomenklaturu a klasifikaci (*Commission on New Minerals, Nomenclature and Classification*, dále *CNMNC*) Mezinárodní mineralogické asociace (*International Mineralogical Association, IMA*)¹ našli několik desítek.

Jazyková neologie bývá podle Rondeaua (1984, s. 123) charakterizována spontánností, bývá často záležitostí módy, bývá provázená koexistencí synonym, je tvarově úsporná, využívá se v ní jak domácích, tak i cizích slovních základů a mívá regionální charakter v tom smyslu, že z neologismu se většinou nestává mezinárodní slovo. Naopak terminologické neologismy jsou podle autora jednoznačné, jsou charakterizovány příslušností k určitému oboru, vznikají z nutnosti pojmenovávat realitu, vyznačují se syntagmaticností (jde často o složené termíny), stabilitou a mívají často mezinárodní povahu (díky použití řecko-latinských prvků) (Rondeau 1984, s. 129–130). S ohledem na tyto rozdíly navrhuje Rondeau odlišovat terminologickou neonymii a lexikální neologii. Horecký (1956, s. 128) však podotýká, že termíny jako výsledek tohoto procesu tvoří integrální součást slovní zásoby a řídí se „stejnými zákonitostmi jako ostatní slova spisovného jazyka“.

Tvoření terminologických neologismů (nebo Rondeauovými slovy *neonym*) je úzce spjato s pojmem standardizace. Ta může probíhat v rámci státní jazykové politiky prostřednictvím různých institucí, případně se děje na úrovni mezinárodních organizací jako v případě uvedené *IMA*. Roli standardizace v terminologii shrnuje Cabré (1998, s. 194) slovy:

Neustálý a rychlý pokrok vědy a techniky přináší spektakulární množství konceptů, které musely být pojmenovávány, buď kvůli nově vytvořeným objektům, nebo adaptacím něčeho již existujícího. V důsledku toho zažila terminologie některých oborů nekontrolovaný nárůst počtu nových označení. Organizovaná terminologická standardizace je způsobem, jak proti různosti názvů bojovat, a jak tudíž zajistit přesnost komunikace mezi odborníky.²

¹ Členem komise je za Českou republiku Mgr. Jiří Sejkora, Ph.D., ředitel Mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea v Praze, za Slovenskou republiku Mgr. Martin Šteško, Ph.D., pracovník Ústavu vied o Zemi Slovenskej akadémie vied v Bratislavě. Oběma děkuji za informace týkající se pojmenování některých minerálů.

² The constant and rapid progress of science and technology has brought about a spectacular increase in the number of concepts that have had to be named, either because of new creations or adaptations of something already in existence. As a result the terminology in several subject fields has often experienced an uncontrolled increase in the number of designations. Organized terminological standardization is a way to combat the diversity of names and thus ensure communicative precision among specialists. (Překlad autor).

2. MINERALOGICKÁ NOMENKLATURA

Standardizace může vyústit v tvoření nomenklatur, které jsou charakteristické pro přírodní vědy. Jde o „soubor termínů uspořádaných podle určitého klasifikačního principu“ (Bozděchová 2017). Norma ISO 704:2009 (International Organization for Standardization 2009, s. 38) zdůrazňuje funkci nomenklatury pro přesnou a efektivní komunikaci:

Nomenklatura zahrnuje názvy uspořádané dle předem stanovených pravidel pojmenovávání a tvořících soubor nebo systém názvů používaných jednotlivcem nebo společenstvím, především těch, které se používají v určité vědě, umění nebo oboru. Nomenklatury jsou široce používány standardizačními orgány za účelem usnadnění přesné a efektivní komunikace.³

Nomenklatury, např. botanická, zoologická, chemická nebo právě mineralogická, jsou pro nás součástí širších terminologií příslušných oborů, jak tvrdí Kocourek (1982, s. 78), Rey (1979, s. 28) nebo Horecký (1951/52), který zároveň odmítá slovenský neologismus *menoslovie* pro jejich studium. Nomenklatury přinejmenším některých přírodních věd mohou zahrnovat soubory vlastních jmen, např. astronomická nomenklatura nebeských těles (Humbley 2018, s. 252–253), jejíž položky Šrámek (1999, s. 164) nazývá kosmonymy nebo astronomy.

Zařazování jednotek do nomenklatur vyžaduje péči a přesnost. *CNMNC IMA* každoročně schvává kolem stovky nových názvů minerálů. Nomenklatury se vyznačují setrvačností, snahou o stabilitu a jsou odolné vůči změnám, což ale neznamená, že jsou zcela statické. V důsledku pokroku poznání dochází k jejich rozšiřování, ale mohou nastat i případy jejich zužování. V časopise *Taxon* Mezinárodní asociace pro taxonomii rostlin například Smith a Figueiredo (2022) volají po odstranění jmen připomínajících kontroverzní politiky. Zmiňují portugalského diktátora Antónia de Oliveira Salazar (1889–1970), jehož jméno se už v toponymech v Portugalsku nevyskytuje, avšak zůstává v názvu rostliny *kalanchoe salazarii* rostoucí v Angole. Autoři upozorňují, že v letech 1899–1976 bylo 126 názvů rostlin pojmenováno po politikovi a představiteli britského imperialismu Cecilu Johnovi Rhodesovi (1853–1902). Dodejme, že jméno tohoto majitele diamantových polí a těžební společnosti *De Beers Mining Company* se vyskytuje i v mineralogické nomenklatuře, v názvu *rhodesit*, aniž bychom proti němu zaznamenali námitky. Problematika honorifikačních pojmenování je obecně širší a netýká se jen terminologie a nomenklatur, ale také často medializovaného přejmenování oikonymických objektů v důsledku politických změn (např. David – Klemensová – Místecký 2022, s. 219–235).

³ A *nomenclature* comprises *appellations* compiled in classified order according to pre-established naming rules, thus forming a set or system of *appellations* used by an individual or community, especially those used in a particular science, art or discipline. *Nomenclatures* are widely used by standardization bodies to facilitate rigorous and efficient communication.

Sager (1990, s. 91) podotýká, že nomenklatury si nečiní nárok na absolutní platnost a vývoj nových vědeckých metod může vést ke změnám, které mohou v důsledku narušení hierarchie způsobit kaskádu změn. Pravidla mineralogické nomenklatury s tím počítají a rozlišují redefinici a diskreditaci stávajících minerálů, která vede k jejich přejmenování. Tato pravidla rozvádějí Nickel a Grice (1998, s. 249), kteří zmiňují, že změny musí před jejich publikací schválit *CNMNC IMA*. Název minerálu lze diskreditovat v případě, že je zavádějící, nebo pokud se prokáže, že je identický s jiným, dříve popsáním minerálem. Diskreditaci minerálu je potřeba prodiskutovat s autory původního popisu, pokud jsou naživu, a jméno nelze znovu použít po následujících 50 let (Nickel a Grice 1998, s. 250–251). Případy týkající se českých toponym rozebírají Pauliš a Sejkora (2011), kteří ze zneplatněných jmen uvádějí např. *kolozrukit* ← Kolozruky (dnes Korozluky), *moravit* ← Morava, *přílepit* ← Malé Přílepy, *valchovit* ← Valchov aj., jakož i názvy tvořené z německých jmen českých lokalit, např. *duxit* ← Dux (Duchcov), *egeran* ← Eger (Cheb), *iserit* ← Iser (Jizera), *miesit* ← Mies (Stříbro).

Při tvoření názvů minerálů se jako základní uplatňuje sufix *-it*, díky němuž mineralogické neologismy získávají žádoucí motivovanost, která je jednou ze základních vlastností termínů (např. Honová 2020, s. 17–18). Mírně tím motivovanost relativní, tedy možnost rozkládat označující na sémanticky interpretovatelné elementy.⁴ Dubuc (2002, s. 36) podotýká, že v odborném jazyce se motivovanost daná pravidelností řecko-latinských formantů může uplatnit v rámci celé terminologie. Nesystematičnost může naopak terminologii narušovat, což ukazuje na formantu *-pat*, který v lékařství označuje jednak osobu stíženou určitým problémem (*psychopat*), jednak osobu, která problém léčí (*homeopat*) (Dubuc 2002, s. 37). V případě mineralogické nomenklatury se motivovanost ještě zvyšuje použitím řecko-latinských základů a afixů odkazujících na vlastnosti minerálů, o kterých mluvíme dále. Naopak základy odkazující na vlastní jména, místní či osobní, tuto motivovanost nezvyšují.

Kromě motivovanosti se zmiňují další vlastnosti, které by měl termín splňovat. Norma ISO 704:2009 (International Organization for Standardization 2009, s. 38–39) říká, že terminologické neologismy by měly být (a) transparentní, (b) konsistentní, (c) přiměřené, (d) jazykově ekonomické, (e) měly by umožňovat odvozování a skládání, (f) být jazykově správné a (g) pokud možno v rodném jazyce uživatelů. Podle Masára (2000, s. 13–21) jsou takovými vlastnostmi motivovanost, systémovost, ustálenost, jednoznačnost, přesnost, derivativnost, krátkost a přeložitelnost. Dubuc (2002, s. 130–131) dodává „manipulovatelnost“ (*maniabilité*) v tom smyslu, že by termín měl být do promluvy integrovatelný, čemuž brání například náročná výslovnost nebo složitý pravopis.

⁴ Saussure (1996, s. 160) ji vysvětluje následovně: „např. francouzské slovo *vingt* ‚dvacet‘ a *dix-neuf* ‚devatenáct‘ motivované nejsou, ale v různém stupni, neboť *dix-neuf* evokuje termíny, z nichž se skládá, a ještě další, které se s ním asociují, například *dix* ‚deset‘, *neuf* ‚devět‘ [...] Samy o sobě jsou *dix* a *neuf* ve stejné situaci jako *vingt*, ale *dix-neuf* je příklad na relativní motivovanost.“

Základním pravidlem při pojmenování minerálu je, že název musí být zřetelně odlišný od existujících názvů. Nickel a Mandarino (1987, s. 1034) zmiňují nevhodné názvy vedoucí k záměnám, např. *celadonit* a *caledonit* nebo *mallardit* a *malladrit*. Obecná pravidla pojmenování shrnují Nickel a Grice (1998, s. 250), kteří uvádějí právo autora popisu zvolit název minerálu, který se obvykle tvoří z vlastního jména oborově významné osoby. Pojmenování podle žijící osoby (nikoliv však podle samotného autora) je možné, avšak v takovém případě musí příslušná osoba vyjádřit písemně s pojmenováním souhlas.⁵ Názvy podle osob tvoří většinu a v případě názvů minerálů, u kterých je Česká republika uvedena jako místo prvního nálezu, jsme jich napočítali 56 % (Holeš 2024). Příkladem názvu tvořeného ze jmen českých a slovenských mineralogů jsou *bohusslavit*, z rodného jména profesora Bohuslava Fojta (1929–2021), „rudního mineraloga a znalce jesenických ložisek“ působícího na Ústavu geologických věd Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně (Losos 2009, s. 100), nebo *kupčíkit*, z příjmení profesora Vladimíra Kupčika (1934–1990), slovenského krystalografa světového významu, který se „podstatnou měrou zasloužil o výzkum krystalických struktur sulfosolů a o krystalochemickou systematiku“ (Hvozd'ara 2014, s. 30). Další velkou skupinou nových názvů minerálů jsou názvy tvořené z vlastních jmen místních, kterým se budeme věnovat dále.

Hatert et al. (2013, s. 113) uvádějí další motivace, které se v mineralogické nomenklatuře uplatňují, například tvar minerálu a jeho chemické složení (*fibroferrit* podle vláknitých shluků a obsahu železa), barva (*purpurit* podle červenofialové barvy), fyzikální vlastnosti (*scorodit* z řeckého *skorodon* „česnek“, protože minerál při zahřívání vydává podobný zápach), použití (*graphit* z řeckého *grafein* „psát“), podobnost s předměty okolního světa (např. *oursinit* z francouzského slova *oursin* „ježovka“), mytologické postavy (*atheneit* podle *Pallas Athena*, s narážkou na obsah prvku palladium) atd.

Z dalších pravidel uváděných Nickelem a Gricem (1998, s. 251) zmiňme zásadu zachování diakritických znamének a transliteraci z cizích písem do latinky. Kromě obecných zásad se uplatňují ještě pravidla pro prefixy a sufixy⁶, která vykládají Hatert et al. (2013). Podle nich se některé sufixy označující kationty píšou v závorkách, nebo bez závorek, jejichž použití má sémantickou funkci. Preferují se prefixy před sufixy, protože jsou snáze vyslovitelné (název *fluorapatit* preferován před „apa-

⁵ Nomenklatury různých oborů mají vlastní pravidla. Je zajímavé sledovat, jakým způsobem se v nich nakládá s osobními vlastními jmény. Například pravidla pro pojmenovávání malých nebeských těles (planetek) Mezinárodního astronomického svazu stanovují, že názvy nesmí obsahovat příjmení objevitele, mohou ale obsahovat jména blízkých příbuzných a partnerů. Příkladem je planetka *14950 Alexandrelbo*, jejíž jméno bylo oficiálně zveřejněno 25. září 2023, pojmenovaná podle Alexandry Delbo (nar. 2020), dcery astronoma, který asteroid pozoroval v době jejího narození (International Astronomical Union 2023).

⁶ Tyto termíny zachováváme v souladu s územ v oborové literatuře, i když jsme si vědomi možných jazykových námitek proti němu.

tit-(CaF)⁴⁺), prefixy označující chemické a strukturní vlastnosti lze kombinovat (*hydroxylclinohumit* obsahující prefix *hydroxyl-* odkazující na chemické složení, prefix *clino-* označující monoklinickou krystalovou soustavu a kmen na počest znalce a sběratele drahokamů sira Abrahama Humea (1749–1838)). Povoluje se užití maximálně tři prefixů nebo sufixů zároveň. Další pravidla platí pro užití písmen řecké abecedy a římských číslic odlišujících podobné minerály (Hatert et al. 2023), avšak tyto případy se v našem „československém“ vzorku nevyskytují. Proces uznání nového minerálu, včetně jeho názvu, popisují Sejkora a Plášil (2011).

3. ANALÝZA NÁZVŮ ODVOZENÝCH OD VLASTNÍCH JMEN MÍSTNÍCH

Názvy minerálů jsme excerpovali z oficiálního seznamu minerálů uveřejněného na webových stránkách *CNMNC IMA* (International Mineralogical Association 2023), který je primární referencí v oboru. K datu dokončení rukopisu (září 2023) na něm figurovalo 5975 názvů, z nichž některé byly na seznam převzaty z doby před založením asociace (1958) a jiné byly vytvořeny dle výše uvedených pravidel. Z tohoto souboru jsme vybrali celkem 40 názvů, z nichž 33 odkazuje na lokality ležící na území České republiky (Příloha 1) a 7 na lokality na Slovensku (Příloha 2). Domníváme se, že náš seznam je co nejuplněnější, i když historicky jistě konečný není a v budoucnu k němu budou připojeny další položky.

Onomastickou etymologii názvů lze někdy dovodit už porovnáním názvu minerálu se jménem jeho typové lokality, která je uvedena v seznamech *CNMNC*. Spolehlivějším zdrojem jsou odůvodnění názvu obsažená v popisech minerálů, které mají být publikovány v mineralogických časopisech do dvou let od schválení názvu. Tato odůvodnění jsou někdy překvapivě podrobná a velmi přesná, protože zároveň slouží jako popisy typové lokality, ve které byl minerál nalezen. Dalším zdrojem etymologií názvů jsou publikace o historii hornictví a mineralogie (např. Veselovský et al. 1997, 2003; Pauliš 2011) a další prameny (např. Mitchell 1979; Anthony et al. 2023; Hudson Institute for Mineralogy 2023). V některých případech je nový název již schválen, ale popis ještě nemusí být publikován a v takovém případě je nejspolehlivější dotázat se přímo autora neologismu.⁷

Pro představu přikládáme popisy dvou typů lokalit, jedné české a jedné slovenské. Etymologie minerálu *svornostit* (Plášil et al. 2015, s. 113–114) je vysvětlena následovně:

⁷ V této souvislosti bychom chtěli poděkovat Janu Cempírkovi z Masarykovy univerzity v Brně, Richardu Pažoutovi z Vysoké školy chemicko-technologické v Praze, Jakubu Plášilovi z Fyzikálního ústavu Akademie věd České republiky, Petru Paulišovi z Kutné Hory, Pavlu Škáchovi z Hornického muzea Příbram a Jiřímu Sejkorovi z Národního muzea v Praze, kteří k tomuto článku přispěli důležitými informacemi týkajícími se názvů minerálů.

Svornostite is further new uranyl sulfate mineral found in Jáchymov (Jochimsthal), Czech Republic. The new mineral and the name were approved by the Commission for the New Minerals, Names and Classification of International Mineralogical Association (IMA 2014-078). The new mineral was named after the type locality, abandoned Svornost mine (also known as Einigkeit in German). [...] Svornostite was found on a single specimen collected from Geschieber vein on the 5th level of the Svornost mine, Jáchymov, Western Bohemia, Czech Republic by one of the authors (JH).

Minerál *dobšínait* je pojmenován podle města Dobšíná, které není přímo místem nálezů, nýbrž sídlem ležícím poblíž typové lokality, která je v textu (Sejkora et al. 2021, s. 127–128) podrobně popsána a označena dokonce souřadnicemi:

Dobšínáite is named after its type locality Dobšíná, which represents the most important accumulation of Ni arsenides and sulfarsenides in the Western Carpathians and in the past, it was a significant producer of the high-grade Ni and Co ores in Europe. [...] Dobšínáite was found in several specimens collected in the short abandoned adit at the Dionýz mining field, Zemberg-Terézia vein system, which is located 2.2 km NE of the Dobšíná town, Spišsko-gemerské rudohorie Mts., Rožňava Co., Košice Region, Slovak Republic (48.837977°N, 20.383550°E).

V případě vlastních jmen místních jde většinou o lokality s hornickou minulostí či přítomností a o lokality, ze kterých byl minerál poprvé získán. Mimo náš vzorek bychom také našli případy, kdy jde o pojmenování utvořené z místního jména odkazující na sídlo univerzity nebo laboratoře, ve které byl minerál zkoumán.

Pokud jde o oikonyma, nejvíce minerálů je pojmenováno podle názvů vesnic (*bukovit* ← Bukov, *cyrilovit* ← Cyrilov, *hodrušit* ← Hodruša-Hámre, *radvaniceit* ← Radvanice, *arsenoustalečit* ← Ústaleč, *vrančiceit* ← Vrančice, *zálesit* ← Zálesí), měst (*bílinit* ← Bílina, *dobšínait* ← Dobšíná, *chvaleticeit* ← Chvaletice, *jáchymovit* ← Jáchymov, *kladnoit* ← Kladno, *krásnoit* ← Krásno, *krupkait* ← Krupka, *příbramit* ← Příbram) a městských částí (*bytízit* ← Bytíz, *kaňkit* ← Kaňk).

V některých případech je v názvu konzervován starší nebo německý tvar toponyma (*beraunit* ← Beraun, dnes Beroun, *hainit* ← vrch Hoher Hain, dnes Chlum, *libethenit* ← obec Libethen, slovensky Ľubietová, zneplatněný *zinnwaldit* ← město Zinnwald, česky Cínovec) a u slovenských názvů také maďarský tvar (*szomolnokit* ← obec Szomolnok, slovensky Smolník, *vashegyit* ← obec Vashegy, slovensky Železník). Tato jména mohou vypovídat o tom, že minerál byl popsán v době, kdy se tato cizojazyčná jména užívala (*beraunit*, 1841, *hainit*, 1893, *libethenit*, 1823, *vashegyit*, 1909, *szomolnokit*, 1891). Ve dvou případech toponymum označuje zaniklou

obec (*smrkovecit* ← Smrkovec, německy Schönficht, dříve též Krásný Smrk, a *tschermigit* ← Tschermig, česky Čermníky). V případě *tschermigitu* je toponym zachováno s ohledem na dobu pojmenování minerálu (1853), v případě *smrkovecitu* jde o novější tvoření (1993) z názvu důlního revíru pojmenovaného podle původní obce (International Mineralogical Association 2023).

Pokud jde o anoikonyma, nacházíme mezi zdrojovými vlastními jmény oronyma, např. *hainit* ← Hoher Hain, dnes Chlum. U minerálu *hercynit*, pojmenovaného již v roce 1839, byl použit latinský název pohoří Český les, Silva Hercynia, na jehož území leží lokalita nálezů (Poběžovice, okres Domažlice). V případech *javorieit* ← Javorie a *vihorlatit* ← Vihorlat není z názvů na první pohled jednoznačné, zda měli autoři na mysli konkrétní vrcholy Javorie (1044 m) a Vihorlat (1076 m), nebo celá pohoří. V mineralogických popisech se dočteme, že název *javorieit* odkazuje na „stratovulkán Javorie“ a že typovou lokalitou minerálu je Biely Vrch poblíž města Detva (Koděra et al. 2017, s. 995), který je od samotného vrchu Javorie relativně vzdálený. Dále, že *vihorlatit* „byl objeven během regionálního geologického a těžebního průzkumu slovenského pohoří Vihorlat“, „nalezen byl v oblasti stratovulkánu Morské oko“ a že název je „odvozen od názvu lokality“ (Skála et al. 2007, s. 255). Z toho soudíme, že jde v obou případech o pojmenování podle celého pohoří. Specifickým podtypem, mimo náš vzorek relativně častým, jsou názvy utvořené ze jmen dolů a lomů (*plavnoit* ← důl Plavno u Jáchymova, *svornostit* ← důl Svornost v Jáchymově) a rudných pásem (*staročeskéit* ← Staročeské (rudní) pásmo).

Z formálního hlediska lze konstatovat, že v jednom případě je název tvořen odvozením z přídavného jména (*kutnohorit* ← kutnohorský). V případech *letovicit* ← Letovice, *petrovicit* ← Petrovice schází koncová hláska prvního pádu, kterou naopak nacházíme zachovánu u *radvaniceit* ← Radvanice a *vrančiceit* ← Vrančice. Název města se může v názvu vyskytovat také ve zkrácené podobě (*slavkovit* ← Horní Slavkov), podobně i název *staročeskéit*, který obsahuje jen adjektivní část složeného oronyma.

V některých případech jsou názvy doplněny prefixy nebo sufixy (*písek-it-(Y)* ← Písek). Ve třech případech je podle jediné lokality pojmenováno více minerálů, jejichž chemické složení je upřesněno sufixem (*zvěstovit-(Fe)*, *zvěstovit-(Zn)* ← Zvěstov), nebo prefixem (*arsenoustalečit*, *stibioústalečit* ← Ústaleč, *ferroberaunit*, *zincoberaunit* ← Beraun). Neznamena to však, že se tyto minerály musí nutně vyskytovat v lokalitě, po které jsou pojmenovány. Například typová lokalita minerálu *zvěstovit-(Fe)*, jehož název byl schválen v listopadu 2022, se nachází v ruské Tuvinské republice na východní Sibiři a minerál nese jméno podle české obce proto, aby se zařadil do téže podskupiny, ve které již byl *zvěstovit-(Zn)*, jehož název byl schválen v říjnu 2020 (Miyawaki et al. 2020, 2022). Naopak *ferriandrosit-(Ce)*, jehož název byl schválen v červnu 2023, byl nalezen poblíž obce Betliar v okrese Rožňava, ale pojmenován je tak, aby se název zařadil do série s *manganiandrosit-(La)*, ve kterém kořen slova odkazuje na název řeckého ostrova Andros, odkud byl minerál poprvé popsán (Hudson Institute for Mineralogy 2023).

Mimo vzorek „československých“ jmen jsou časté názvy tvořené z choronym. Oblíbená jsou jména zemí (*brazilianit*, *congolit*, *iranit*, *namibit*...), provincií, krajů (*andalusit*, *silesiit*, *tyrolit*), řek (*charoit*, *amgit* podle ruských řek Čara a Amga), potoků (*finescreekit*), ostrovů (*hokkaidoit*), jezer (*izoklakeit* z Izok Lake v Kanadě) a existují i názvy tvořené ze jmen mimozemských lokalit, např. *tranquillityit* podle Mare Tranquillitatis (Moře klidu), místa přistání Apolla 11 na Měsíci. V některých případech může jít o starší, řecké, latinské a jiné tvary. Např. *cuprum* z řeckého *kyprios* „Kypr“, podle starých měděných dolů na ostrově, latinské *ruthenium* z Ruthenia „Rusko“, podle prvních nalezišť na Urale (dva posledně uvedené chemické prvky se považují za minerály), nebo *ezochiit* ze staršího japonského názvu Ezochi užívaného pro ostrov Hokkaidó. Místa mohou být brána z mytologie, např. *tartarosit*, z Tartaros, což byla propast, ve které byli uvězněni Titánové. V tomto případě jistě nejde o motivaci podle místa nálezu, ale, jak nám sdělil objevitel minerálu a autor jeho názvu Oliver Tschauer z Nevadské univerzity, o narážku na hlubiny a extrémní podmínky, ve kterých se minerál utvářel.

4. ZÁVĚRY

V korpusu, kterým je oficiální seznam minerálů *CNMNC IMA*, jsme identifikovali 33 názvů odkazujících na lokality ležící na území České republiky a 7 názvů odkazujících na lokality na Slovensku. Neznamená to, že jde o všechny minerály objevené na tomto území, protože mnoho dalších, které zde nezmiňujeme, bylo pojmenováno podle osob (např. *bohusslavit* nebo *kupčikit*, jejichž názvy jsme vysvětlili výše; viz též Holeš 2024), případně jinak (*euchroit* z Lúbietovej, z řeckého *euchroia* „krásná barva“ s narážkou na jeho zelenou barvu, *znucalit* akronymem sestaveným z chemických značek Zn, U, Ca odkazujících na chemické složení, nebo vlastními jmény cizích vědců, jako *cohenit*, jehož typová lokalita je meteorit Magura s místem dopadu na Oravě, pojmenovaný podle německého mineraloga Emila Cohena, atd.). Česká republika je v seznamu uvedena jako místo prvního nálezu celkem u 157 a Slovensko u 29 minerálů (míněna jsou území států v dnešních hranicích). Znamená to, že tento typ pojmenování je použit ve 21 % u českého a ve 24 % u slovenského vzorku. Víceméně to odpovídá zjištění, ke kterému dospěl Pauliš (2011), jenž v době své publikace uvádí 20 % pojmenování tohoto typu odkazujících na české lokality.

V našem případě jde o apelativizaci toponym, kterou např. Masár (2000, s. 30) zmiňuje jako jeden z postupů tvoření terminologických neologismů a jako krajní případ metonymie (s. 38).⁸ Dubois et al. (1973, s. 318) definují metonymii (do které zahrnují i synekdochu) jako jev, kdy určitý pojem je označován jiným než přímým výrazem, přičemž obě označení jsou spojena vztahem příčiny a účinku, materiálu

⁸ O apelativizaci vlastních jmen některých politiků nedávno na stránkách časopisu referovali David – Klemensová – Místecký (2023).

a předmětu, nádoby a obsahu a vztahu části a celku. Ullmann (1972, s. 220) spatřuje v metonymii zajímavý rys spočívající v tom, že na rozdíl od metafory má tendenci dávat abstraktním slovům konkrétní význam, když se například označení děje stává označením jeho výsledku nebo když se označení vlastnosti stane označením osoby, která je nositelem takové vlastnosti. Humbley (2018, s. 181–188) uznává metonymii jako významný zdroj nových termínů a zároveň upozorňuje na rozkolísanost pojetí metonymie (a metafory) v terminologii a na nejasné hranice mezi nimi. Na důležitost metonymií v terminologii upozorňují také Poštolková, Roudný a Tejnor (1983, s. 57), kdy názvy výrobků vznikají metonymickým užitím vlastního jména místa, kde se pojmenovávané předměty vyrábějí (*pergamen, emental, míšeň* atd.), což má blízko ke vztahu, který pozorujeme v našem vzorku. Uvedené autory doplníme v tom smyslu, že metonymie je často založena také na vztahu mezi nalezištěm a nálezem, tak jako tomu je v případě námi zkoumaných termínů z mineralogické nomenklatury.

Příloha 1. Názvy minerálů z toponym odkazujících na místa ležící v České republice

arsenoustalečit ← prefix odkazující k chemickému složení (arsen), vesnice Ústaleč, část obce Nalžovské Hory, okres Klatovy;

beraunit ← město Beroun (německy a starším českým pravopisem Beraun), okres Beroun;

bilinit ← město Bílina, okres Teplice;

bukovit ← vesnice Bukov, okres Žďár nad Sázavou;

bytízit ← Bytíz, městská část Příbrami, okres Příbram;

cyrilovit ← vesnice Cyrilov, část obce Bory, okres Žďár nad Sázavou;

ferroberaunit ← *beraunit*;

hainit ← vrch Hoher Hain, dnes Chlum (495 m) ve Frýdlantské pahorkatině, okres Liberec;

hercynit ← pohoří Silva Hercynia, Český les;

chvaleticeit ← město Chvaletice, okres Pardubice;

jáchymovit ← město Jáchymov, okres Karlovy Vary;

kaňkit ← Kaňk, místní část Kutné Hory, okres Kutná Hora;

kladnoit ← město Kladno, okres Kladno;

krásnoit ← město Krásno, okres Sokolov;

krupkait ← město Krupka, okres Teplice;

kutnohorit ← město Kutná Hora, okres Kutná Hora;

letovicit ← město Letovice, okres Blansko;

petrovicit ← vesnice Petrovice, místní část Nového Města na Moravě, okres Žďár nad Sázavou;

písekit-(Y) ← město Písek, okres Písek;

plavnoit ← důl Plavno, Jáchymov, okres Karlovy Vary;

příbramit ← město Příbram, okres Příbram;
radvaniceit ← vesnice Radvanice, okres Trutnov;
slavkovit ← město Horní Slavkov, okres Sokolov;
smrkovecit ← zaniklá vesnice Smrkovec (německy Schönficht), okres Sokolov;
staročeskéit ← Staročeské (rudní) pásmo, okres Kutná Hora;
stibioústalečit ← prefix odkazující k chemickému složení (antimon, lat. *Stibium*, zn. Sb), vesnice Ústaleč, část obce Nalžovské Hory, okres Klatovy;
svornostit ← důl Svornost, Jáchymov, okres Karlovy Vary;
tschermigit ← zaniklá vesnice Tschermig, česky Čermníky, okres Chomutov;
vrančiceit ← vesnice Vrančice, okres Příbram;
zálesiit ← osada Zálesí, místní část města Javorník, okres Jeseník;
zincoberaunit ← *beraunit*
zvěstovit-(Fe) ← přípona odkazující na chemické složení, vesnice Zvěstov, okres Beroun;
zvěstovit-(Zn) ← viz *zvěstovit-(Fe)*.

Příloha 2. Názvy minerálů z toponym odkazujících na místa ležící ve Slovenské republice

dobšínait ← město Dobšiná, okres Rožňava;
hodrušit ← část obce Hodruša-Hámre, okres Žarnovica;
javorieit ← pohoří Javorie, s nejvyšším stejnojmenným vrcholem (1044 m), střední Slovensko;
libethenit ← vesnice Libethen, slovensky Lúbietová, okres Banská Bystrica;
szomolnokit ← vesnice Szomolnok, slovensky Smolník, okres Gelnica;
vashegyit ← vesnice Vashegy, slovensky Železník, okres Revúca;
vihorlatit ← pohoří Vihorlat, s nejvyšším stejnojmenných vrcholem (1076 m), východní Slovensko.

Bibliografie

ANTHONY, John W. – BIDEAUX, Richard A. – BLADH, Kenneth W. – NICHOLS, Monte C. (eds.) (2023): *Handbook of mineralogy*. Mineralogical Society of America, USA. <http://www.handbookofmineralogy.org> [cit 22-10-2023].

BOZDĚCHOVÁ, Ivana (2017): Terminologie. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/TERMINOLOGIE> [cit 22-10-2023].

CABRÉ, Teresa M. (1998): *Terminology. Theory, methods and applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 248 s.

DAVID, Jaroslav – KLEMENSOVÁ, Tereza – MÍSTECKÝ, Michal (2022): *Od etymologie ke krajině: onomastika pro 21. století*. Brno: Host. 444 s.

DAVID, Jaroslav – KLEMENSOVÁ, Tereza – MÍSTECKÝ, Michal (2023): Appellativization of proper names – in the perspective of corpus analysis. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 74, č. 1, s. 32–42.

DUBOIS, Jean – GIACOMO, Mathée – GUESPIN, Louis – MARCELLESI, Christiane – MEVEL, Jean-Pierre (1973): *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Librairie Larousse. 518 s.

DUBUC, Robert (2002): *Manuel pratique de terminologie*. 4. vyd. Brossard: Linguattech éditeur inc. 194 s.

HATERT, Frédéric – MILLS, Stuart J. – PASERO, Marco – WILLIAMS, Peter A. (2013): CNMNC guidelines for the use of suffixes and prefixes in mineral nomenclature, and for the preservation of historical names. In: *European Journal of Mineralogy*, roč. 25, č. 1, s. 113–115. Dostupné na: <https://doi.org/10.1127/0935-1221/2013/0025-2267>.

HATERT, Frédéric – Stuart J. – PASERO, Marco – MIYAWAKI, Ritsuro – BOSI, Ferdinando (2023): CNMNC guidelines for the nomenclature of polymorphs and polysomes. In: *Mineralogical Magazine*, roč. 87, s. 225–232. Dostupné na: <https://doi.org/10.1180/mgm.2023.13>.

HOLEŠ, Jan (2024): Vlastní jména osob spojených s českým prostředím v mineralogické nomenklatuře. In: *Acta onomastica*, roč. 65, č. 1, s. 60–76. Dostupné na: <https://doi.org/10.58756/a1658736>.

HONL, Ivan (1961): Souvislosti místopisného názvosloví s geologickým složením pudy. In: *Naše řeč*, roč. 44, č. 7–8, s. 218–221.

HONOVÁ, Zuzana (2020): *Le terme dans sa variabilité dans la perspective contextuelle en français contemporain*. Ostrava: Ostravská univerzita. 174 s.

HORECKÝ, Ján (1951/52): Názvoslovie a menoslovie. In: *Slovenská reč*, roč. 17, č. 5–6, s. 161–162.

HORECKÝ, Ján (1956): *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 148 s.

HUDSON INSTITUTE FOR MINERALOGY (2023): Dostupné na: Mindat.org. <https://www.mindat.org> [cit 22-10-2023].

HVOŽDARA, Pavel (2014): Vladimír Kupčík – 80. výročie narodenia. In: *Esemestník. Spravodajca Slovenskej mineralogickej spoločnosti*, roč. 3, č. 2, s. 30.

HUMBLEY, John (2018): *La néologie terminologique*. Limoges: Lambert-Lucas. 472 s. INTERNATIONAL ASTRONOMICAL UNION (2023): *IAU: WG Small Bodies Nomenclature (WGSBN)*. Dostupné na: <https://www.wgsbn-iau.org> [cit 22-10-2023].

INTERNATIONAL MINERALOGICAL ASSOCIATION (2023): <https://mineralogy-ima.org/> [cit 22-10-2023].

INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR STANDARDIZATION (2009): *Terminology work – principles and methods. International Standard ISO 704*. 3. vyd.

KOCOUREK, Rostislav (1982): *La langue française de la technique et de la science*. Wiesbaden: Oscar Brandstetter Verlag. 260 s.

KODĚRA, Peter – TAKÁCS, Ágnes – RACEK, Martin – ŠIMKO, František – LUPTÁKOVÁ, Jarmila – VÁCZI, Tamás – ANTAL, Peter (2017): Javorieite, KFeCl₃: a new mineral hosted by salt melt inclusions in porphyry gold systems. In: *European Journal of Mineralogy*, roč. 29, s. 995–1004. Dostupné na: <https://doi.org/10.1127/ejm/2017/0029-2672>.

LOSOS, Zdeněk (2009): Profesor RNDr. Bohuslav Fojt, CSc. Rudní mineralog a znalec jeseníckých ložisek. In: *Bulletin mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea v Praze*, roč. 17, č. 2, s. 100–102.

MASÁR, Ivan (2000): *Ako pomenúvame v slovenčine. Kapitoly z terminologickej teórie a praxe*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV / Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. 62 s.

MITCHELL, Richard Scott (1979): *Mineral names: what do they mean?* New York: Van Nostrand Reinhold. 229 s.

MIYAWAKI, Ritsuro – HATERT, Frédéric – PASERO, Marco – MILLS, Stuart J. (2020): IMA Commission on New Minerals, Nomenclature and Classification (CNMNC) – Newsletter 58. In: *European Journal of Mineralogy*, roč. 32, s. 645–651. Dostupné na: <https://doi.org/10.5194/ejm-32-645-2020>.

MIYAWAKI, Ritsuro – HATERT, Frédéric – PASERO, Marco – MILLS, Stuart J. (2022): IMA Commission on New Minerals, Nomenclature and Classification (CNMNC) – Newsletter 70. In: *European Journal of Mineralogy*, roč. 34, s. 591–601. Dostupné na: <https://doi.org/10.5194/ejm-34-591-2022>.

NICKEL, Ernest H. – GRICE, Joel D. (1998): The IMA Commission on New Minerals and Mineral Names: procedures and guidelines on mineral nomenclature, 1998. In: *Mineralogy and Petrology*, roč. 64, s. 237–263. Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/BF01226571>.

NICKEL, Ernest H. – MANDARINO, Joseph A. (1987): Procedures involving the IMA Commission on New Minerals and Mineral Names and guidelines on mineral nomenclature. In: *American Mineralogist*, roč. 72, s. 1031–1042.

PAULIŠ, Petr (2011): České typové minerály s osobními a zeměpisnými jmény. In: *Minerál*, roč. 19, s. 395–402.

PAULIŠ, Petr – SEJKORA, Jiří (2011): Zaniklá a neplatná česká osobní a zeměpisná jména v mineralogickém názvosloví. In: *Minerál*, roč. 19, s. 427–436.

PLÁŠIL, Jakub – HLOUŠEK, Jan – KASATKIN, Anatoly V. – NOVÁK, Milan – ČEJKA, Jiří – LAPČÁK, Ladislav (2015): Svornostite, $K_2Mg[(UO_2)(SO_4)_2]_2 \cdot 8H_2O$, a new uranyl sulfate mineral from Jáchymov, Czech Republic. In: *Journal of Geosciences*, roč. 60, č. 2, s. 113–121. Dostupné na: <http://doi.org/10.3190/jgeosci.192>.

POŠTOLKOVÁ, Běla – ROUDNÝ, Miroslav – TEJNOR, Antonín (1983): *O české terminologii*. Praha: Academia. 132 s.

REY, Alain (1979): *La terminologie. Noms et notions*. Paris: Presses universitaires de France. 128 s.

RONDEAU, Guy (1984): *Introduction à la terminologie*. 2. vyd. Québec: Gaëtan Morin éditeur, 242 s.

SAGER, Juan C. (1990): *A practical course in terminology processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 254 s.

SAUSSURE, Ferdinand de (1996): *Kurs obecné lingvistiky*. (Překl. F. Čermák). Praha: Academia. 468 s.

SEJKORA, Jiří – PLÁŠIL, Jakub (2011): Jak se rodí nový minerál. In: *Minerál*, roč. 19, s. 454–460.

SEJKORA, Jiří – ŠTEVKO, Martin – ŠKODA, Radek – VÍŠKOVÁ, Eva – TOMAN, Jiří – HREUS, Sebastián – PLÁŠIL, Jakub – DOLNÍČEK, Zdeněk (2021): Dobšínáite,

$\text{Ca}_2\text{Ca}(\text{AsO}_4)_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, a new member of the roselite group from Dobšiná (Slovak Republic). In: *Journal of Geosciences*, roč. 66, č. 2, s. 127–135. Dostupné na: <https://doi.org/10.3190/jgeosci.324>.

SKÁLA, Roman – ONDRUŠ, Petr – VESELOVSKÝ, František – TÁBORSKÝ, Zdeněk – ĎUŽA, Rudolf (2007): Vihorlatite, $\text{Bi}_{24}\text{Se}_{17}\text{Te}_4$, a new mineral of the tetradymite group from Vihorlat Mts., Slovakia. In: *European Journal of Mineralogy*, roč. 19, s. 255–265. Dostupné na: <https://doi.org/10.1127/0935-1221/2007/0019-1715>.

SMITH, Gideon F. – FIGUEIREDO, Estrela (2022): “Rhodes-” must fall: Some of the consequences of colonialism for botany and plant nomenclature. In: *Taxon*, roč. 71, č. 1, s. 1–5. Dostupné na: <https://doi.org/10.1002/tax.12598>.

ŠMILAUER, Vladimír (1966): *Úvod do toponomastiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 233 s.

ŠRÁMEK, Rudolf (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita. 191 s. + mapové přílohy.

ULLMANN, Stephen (1972): *Semantics. An introduction to the science of meaning*. Oxford: Basil Blackwell. 278 s.

VESELOVSKÝ, František – ONDRUŠ, Petr – HLOUŠEK, Jan (1997): History of secondary minerals discovered in Jáchymov (Joachimsthal). In: *Journal of the Czech Geological Society*, roč. 42, č. 4, s. 115–122.

VESELOVSKÝ, František – ONDRUŠ, Petr – HORÁK, V. (1997): Who was who? – In names of secondary minerals discovered in Jáchymov (Joachimsthal). In: *Journal of the Czech Geological Society*, roč. 42, č. 4, s. 123–126.

VESELOVSKÝ, František – ONDRUŠ, Petr – GABAŠOVÁ, Ananda – HLOUŠEK, Jan – VLAŠÍMSKÝ, Pavel (2003): History of discovery and study of new primary minerals at Jáchymov. In: *Journal of the Czech Geological Society*, roč. 48, č. 3–4, s. 207–208.

VESELOVSKÝ, František – ONDRUŠ, Petr – GABAŠOVÁ, Ananda – HLOUŠEK, Jan – VLAŠÍMSKÝ, Pavel – CHERNYSHEV, Igor V. (2003): Who was who in Jáchymov mineralogy II. In: *Journal of the Czech Geological Society*, roč. 48, č. 3–4, s. 193–205.